

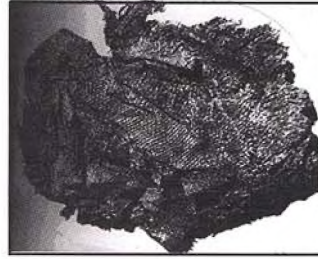
ÇATALHÖYÜK TEKSTİLLERİ ve TEKNİK ANALİZLERİ

Rengin BÜKEN*

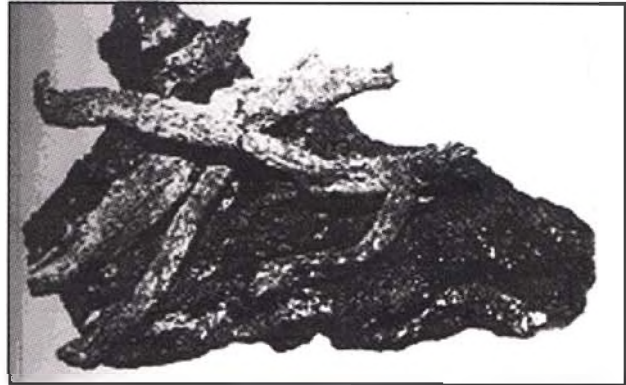
Otuz iki hektarlık alanıyla, Çatal Höyük hiç kuşkusuz Yakın Doğu'daki en büyük Neolitik yerleşmelerden biridir. Beyşehir Gölü'nden beslenen Çarşamba Çayı'nın doğu kısmında, Konya İli'nin Çumra İlçesi yakınlarında yer alan Çatal Höyük, Neolitik Çağ'da binin katlarını bulan nüfusuyla uygarlık tarihinde kent tanımlamasını hak edecek büyüklüğe sahip bir yerleşim yeri olarak tanınmıştır. Bugün hâlâ Arkeolog Ian Hodder başkanlığındaki ekip tarafından kazıları süren Çatalhöyük'ün dünyanın önemli arkeolojik merkezlerinden biri olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

Bugün Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde sergilenmekte olan ve ilk kez Konya'nın Çumra İlçesi'nde 1961 yılında Arkeolog James Mellaart tarafından kazılmaya başlanan Çatal Höyük'teki dokuma parçaları günümüze ulaşabilen sayılı arkeolojik tekstil parçalarıdır. Neolitik Dönem'e ait Çatal Höyük tekstilleri Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde toplam on parça olup kömürleşmiş haldedir. Çatal Höyük tekstilleri hakkında daha önce analizler yapılmış ve bazı raporlar yayınlanmıştır.

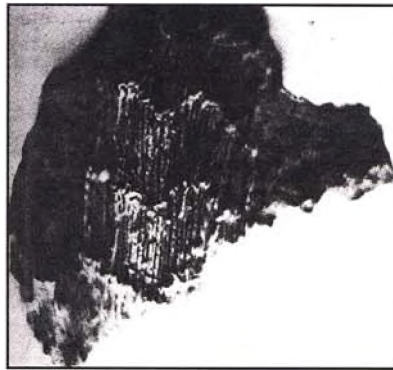
Araştırmacılar, bu tekstillerin malzemesinin yün ya da keten olduğu konusunda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Şahin Yüksel Yağan konuyla ilgili olarak (Yağan 1978): "...Bu tekstiller genellikle en basit örgü olan bez ayağı ile meydana getirilmişlerdir. Bu kazılarda bir tapınakta çukur

Resim 1: Beyin, kafatasından alınmış, koruyucu olarak çok ince bir beze sarılarak tekrar yerine konmuş ve yapı yangın geçirdiğinden kömürleşmeye uğramış tekstil kalıntısı. (Mellaart 1967 Resim: 29)

Resim 2: Çatal Höyük VI.A.5 mezarındaki bez içine sarılan bir kalıntının bağlanmasında kullanılan bant parçaları (Mellaart 1967, Resim: 116)

Resim 3: E VI 5'teki odada bulunan balık ağı dokulu kumaş parçası. (Burnham 1965)

Resim 4: E VI 5'teki odada bulunan balık ağı dokulu kumaş parçası. (Burnham 1965)

içinde, alışılmamış bir ölü gömme olayına rastlanmıştır. Beyin, kafatasından alınmış, koruyucu olarak çok ince bir beze sarılarak tekrar yerine konmuştur. Üzerindeki yapı yangın geçirdiğinden, sıcaklığın etkisiyle içerde kömürleşme olayı meydana gelmiş, dolayısı ile malzeme tamamen yanmayıp kömürleşmiştir." demektedir.

Çok ince dokunmuş ve dokuma tekniği bakımından keten-çuval dokuması ile karşılaştırılan diğer bir parça da, tapınakta bulunan bir iskeletin korunmasında kullanılmıştır (Mellaart 1967).

Resim 2, Çatal Höyük kazılarında (VI.A.5.) numaralı mezarda bulunmuş dokuma parçalarından bir kısmını göstermektedir. Bunlar bez içine sarılan bir paketin bağlanmasında kullanılan kumaş bantlarıdır (Mellaart 1967).

Çatal Höyük çevresinde bugün de yaygın olarak yetişen bazı yabanî bitkiler ki bunlar; *Rubia Tinctorium* (Boyacı Kırmızısı), *Isatis Tinctoria* (Koyu Kırmızı), mavi ve İntensiv sarı renk veren *Roseda Luteola*'dır, boyalarının bulunması, boyacılığın bilindiği görüşünü kuvvetlendirmektedir (Mellaart 1967).

Çatal Höyük tekstilleri, tekstil sanatlarının tarihinde bir gelişim olarak gözükmektedir. Duvarlarda bulunan bir tür desenlendirme, geleneksel bir süsleme tarzı ve belki de bir semboldü. Kilimlerdeki geometrik desenlere benzeyen süslemeler, daha ilerki dönemlerde dokunan kilimlerin motiflerine benzemektedir.

Çatal Höyük tekstillerinin analizleri, M. L. Ryder tarafından şu şekilde tanımlanmıştır:

"6. yapı katında bulunan tekstillerin geçici tarihlendirmesi, M.Ö. 6000 yılına rastlar. Bunlar siyah renkte ve kolay bozulabilen bir yapıya sahiplerdi. Görünüşe göre, karbonizasyona

(kömürleşme) uğramışlardı. Bu tekstillerin bazıları 1962'deki, bazıları da 1963'teki kazılarda bulunmuştu. 1962 örneklerinde; dokuma olup olmadığı açıkça söylenemeyen kumaş parçasının; yapısı dışında, bir tanımlama yapmak mümkün olmamıştı. Birbirine paralel olarak bükülen iplik grubu, başka iplik gruplarıyla dokunmamıştı. Birbirine paralel ipliklerin uygun yerlerinde, ilk dokunan bölgenin herhangi bir yeriyle birleştirilmişti. Ancak birlikte dokunmamışlardı. Çürümüş olan ipliklerin ikisinden biri, çözgü ya da atkıydı, ancak çürümüş halde görünen, elde kalan ipliklerde kıvrım yoktu. Belki de bu, Helbaek tarafından tanımlanan düğümsüz balık ağına benzeyen bir malzemeydi. İncelikleri 0.5 mm.den daha az olan ipliklerin, bu inceliklerine rağmen iki katlı oldukları açıkça görülüyordu. 1963'te bulunan örnekler, görünüşlerine göre yukarıda sözü edilen, fakat çoğu çok kısa olan düz iplik parçalarına karışmış haldeydi. Düzenli olarak dokunmuş iki tekstil parçası da, çok daha iyi ipliklerden, basit olarak dokunmuştu, bunlar yine de iki katlı görünüyordular. Bu tekstil parçaları da dayanıklıydı.

Materyal örneklerinde, zarar görmemiş bölümlerin mikroskopik incelemesinde hareket yönü belli olan liflerin, karışım olduğu gözükmektedir. Yapısal olmayan özellikleriyle de, kimlikleri kolayca saptanabilmektedir. Bunların çok belirgin olan kömürleşmelerinden dolayı, görünümünde yoğun bir siyahlık göze çarpmaktadır. Helbaek, kesitinde eğrilikler bulunan yünün pullu bir yüzey yapısına sahip olduğunu kanıtlar göstererek, resimlerle, çizerek göstermiştir.

Resim 5: E VI 5'teki tekstil buluntusundaki balık ağına benzer çizgili bölümler (Burnham 1965)

Şekil 1: Sumak tekniğiyle iki çözgü iplik grubuna bağlanarak kenar ipliklerinin dönüşünü gösteren balık ağı dokulu kumaşın yapısı (Burnham 1965).

Şekil 2: Balık ağı dokusu kumaş yapısını gösteren şekil. (Burnham 1965)

Tekstillerin zarar görmemiş bölümlerinde, kimlikleri tanımlanmış olup özellikleri şöyledir: (1) Düzgün ve birbirine paralel doğal lifler. Bu karakteristik bir ketendir, oysa yün daha kıvrık olma eğilimindedir ve ilk bulunan tekstillerde görülen, liflerin birbirine az paralel olma özelliği vardır. (2) Liflerin kolay kırılabilir özelliklerinden dolayı, kısa lifler grubuna girmektedir. Bu liflerin, hücresele iç yapısının izleri düzgün bir biçimde bozulmuştur. Diğer arkeolojik materyallerde (örneğin: M.Ö. 400'de Altay örneğinde) bu yöndeki bozulmaya karşın, sözü geçen yün, az bulunur özelliktedir. (3) Birkaç adet dahi, orta kalınlıkta veya kaba lif bulunmayışı, İnk Çağ yün dokumacılığında çok nadir görülen bir özelliktir. Örneğin; Kuzey Avrupa'daki Bronz Çağı tekstilleri tüylüdür ve kuzeydoğudaki Roma dönemlerinde orta kalınlıkta bir yün, bu tip kaba liflerin % 15 ile 20'si arasına yayılıyordu. Yaklaşık 2000 yıl önce bu cins bir yün, orta kalınlıkta lif inceliğinde, gerçek inceliğin içine giriyordu. Bu yüzden, Neolitik yün dokumalarındaki lifler, inceliği en az orta kalınlıkta olanların 40 mikron, kaba olanların ise 90 mikron olduğu tahmin ediliyordu.

Lif çapı, 4 ile 30 mikron arasında değişmektedir. Ortalama 12 mikron, en sık rastlanan değer de 10 mikrondur. Çapın derecesi iyi bir keten ve ipek ile karşılaştırılabilir, fakat yün lif çapındaki çekme olasılığını da belirtmek gerekir ve eğirmeden önce kilların yok edilmesi ile biraz daha iyi duruma gelir. Vahşi koyunların tulupu (incelikleri ortalama 15 mikron) en iyi yün olarak bilinir.

Lif çapının etkisini araştırmak için, bir başka deney daha yapılmıştır. Materyal tamamen yanıp yok olmadan, gözlemlendiğinde kavrulmuş bir keten gibidir. Oysa yün kumaş, gergin kıvrımlarla

buruşmuştu. Kömürleşme, yün liflerinin sıkıca kıvrılmasına neden olmuştur ve lifin eğrilmesi, ortalama çapın 3 mikron artmasına da neden olmuştur. Bu yüzden, Helbaek'e rağmen, bu yanmış bir gömütü tanımlamaktadır. Sonuçta materyalin çürümeden dolayı kömürleştiğini göstermektedir. Çünkü ateş keteni tamamen yok etmiş ve yünün de büzülmesine neden olmuştu. Oysa Çatal Höyük tekstili daha düzgündü.

Bir sonraki analiz yöntemi "çapraz bölümlenme" yöntemi idi. Bu yöntem, materyalin çabuk çürümesinden dolayı, pek tatmin etmeyen bir buluştu. Bu nedenle olağan "dokübilimsel" yöntemle, parçalara ayrılarak yerleştirilen kısa iplikler, belli bir biçimde yayılmışlardı. Bu şekilde yayılan iplik bölümleri, deri için kullanılan "saspik" yöntemiyle boyanmıştı, fakat boya almayan ipler, hala koyu siyah görünen lifler tarafından emilmişti ya da parçalara ayrılmış koyu kahverengi gözükten liflerin kalınlıklarını azaltmıştı. Liflerin boyuna parçalara ayrıldığı yerde, görünüm tıpkı zarar görmemiş bölümlerdeki gibiydi. Ancak lifler, çapraz çizgi dokulu, karakteristik bir ketende görüldüğü gibi hâlâ çok koyuydu.

Çapraz bölümlenme, liflerin çoğunlukla yündeki gibi silindirik ya da oval yapıda olduğunu gösteriyordu, gerçi keten lifleri de silindirik yapıdaydı ve bu da lifin daha dayanıklı olmasına neden olmaktaydı. Bazı lifler, ketenin daha karakteristik köşeli ana hatları gibi görülmekteydi. Ancak ipeğin kesitinde üç köşeli bir yapı bulunmuyordu. Bir lifin kesitinde, birçok ketende bulunduğu gibi merkezde lümen vardı. Yünde medulla denen bu yapı, ipekte daha inceydi. Yün liflerinde, medulla kalındı ve orta kalınlıkta liflerde daha küçük boyuttaydı.

Buraya kadarki kanıtlar, keteni destekleyen, yüne karşı olan bir durumdaydı. Kimyasal testlerle kesin sonucu bulmak için, bir deneme daha yapıldı. Illionis'te Northwest Üniversitesi'nden Dr. E.L. Gustus, yeni yöntemi olan "Disülfid Bağları" deneyini yaptı ve bir tepkime bulmayı başaramadı. Diğer tarafta Danimarka Bronz Çağında bulunan yün parçası (M.Ö. 1200), tıpkı günümüz yünleri gibi,

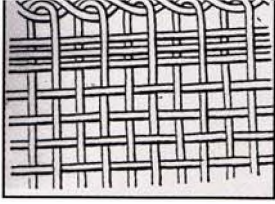
Resim 6: Maksimum uzunluğu 3.5 cm. ve genişliği 7.5 cm. olarak ölçülen tekstil parçası. (Burnham 1965)

güçlü disülfid tepkimesine yaklaşık olarak sonuç verdi. Disülfid tepkimesi ihtiyacı, materyalin yün ya da hayvan kılı olmadığı yolunda bir düşünce oluşturdu ve bu denemenin saptaması, İskoçya Yün Teknik Enstitüsü'nde Kimya Dalında Uzman Okutman Mr. F. Kidd tarafından tarafsız bir biçimde yapılan "sülfür testi" ile başarıldı. Sülfür tepkimesinin olmadığı saptandı, ancak materyalin nitrojende pozitif tepkime vermesinde de kanıt karışıklığı saptandı. Fakat, ipek dışında yapısal özellikler açısından tartışmanın ötesinde de hüküm verilebilir. Bu görüşmelerde mümkün olduğu kadar sakınılan düşünce, çok az da olsa tarihleme hatası olabileceğidir. Tekstillerin beden çürümeye neden olabileceği düşüncesi ile iskeletle aralarında bir ilişkinin olabileceği saptanmıştı. Gerçekten de mikroskop altında lifler çok şekilsiz maddeler olarak görülüyorlardı.

Kidd, daha sonra sulandırılmış alkali ile materyali kaynattı, harap olmuş haldeki yün, böylelikle bir muameleye tabi tutuldu. Ancak bu işlem, siyah rengin yok olmasına neden olmuştu ve incelendiğinde, çapraz polaroidler arasındaki mikroskop altında bakıldığında, ketenin karakteristik olan, birbirine paralel çapraz çizgilerini göstermiştir. Hemen hemen tanınmaz haldeki materyal, bu yüzden keten olarak kesinleşmişti. Böylece yünden sonra en erken tarihleme, keten eğirme teorisini destekliyordu. Ancak, eğer Helbaek'in sunduğu bir parça tekstil kanıt kabul edilirse, muhtemelen yünde kullanılmış gözükmektedir." (Ryder 1965).

Çatal Höyük tekstillerinin teknik analizlerinde, keten teorisini destekleyen Ryder'a karşı, Çatal Höyük tekstillerinin teknik analizleri Royal Ontario Müzesi Tekstil Araştırma Bölümü'nde görevli Harold Burnham tarafından da yapılmıştır. Bu analiz raporu şöyledir:

"Tamamen orantısız gözüken dokuma ve bükümlü materyallerin bulunması ve durumu oldukça fazla heyecan yaratmıştır. Bu dokumalar bulunmadan önce, en erken tarihlendirilen dokuma kumaşlar genellikle M.Ö. 5. yüzyıla tarihlendirilmiş olan Mısır Fayum'da ele geçirilen tekstiller olarak biliniyordu. Çatal höyük'ün 6. tabakasındaki buluntular, tekstil sanatlarının tarihini 6. yüzyılın başlangıcına götürmektedir. Tekstillerin daha uzun ömürlü olması için daha çok ya da az, doğal koşullara ihtiyaç vardır. Her iki durumda da Mısır ya da Peru'da olduğu gibi, aşırı kuru hava koşulları gerekmektedir veya Grönland'daki eski Norveç mezarlarında, Sibirya ve Danimarka hükümdarlarının mezarlarında olduğu gibi sürekli bir don koşuluna ihtiyaç vardır. Koruyucu olarak belirli kimyasalların olması gerekebilir. Danimarka'daki Bronz Çağı mezarlarında tanik asit, ya da Erken Hanedanlık Dönemi Çin bronzlarının yüzeyinde metal tuzları bulunmaktadır. Bu kimyasallar ipek lif buluntularını doymuş hale getirebilmektedir. Çatal Höyük'te bulunmuş olan bozulmuş parçaların günümüze kalabilmesi oldukça basit bir nedenden olmuştur. Tekstillerin bulunduğu 6. tabaka yapıları, görünüşe göre yangın nedeniyle harap olmuştu. Bu yapılar yüksek ısıya maruz kalmıştı. Alçak tabakalardaki çamur katmanlarının altında sıkışan dokumalar, havadaki oksijen yetersizliği nedeniyle çürümüş ve tamamen kömürleşmişti. Bu onları kimyasal olarak etkisiz bıraktı ve bu nedenle, normal koşullar altında en çok hayvansal ve bitkisel maddelerin çürümelerini etkilemiş olan zararlı küflerin gelişmesine neden olmuştur. Aynı neden Royal Ontario Müzesi'nin Tekstil Bölümü'nce araştırılmış olan diğer iki grup Yakın Doğu'da bulunan yünlü tekstilleri de korumuş ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bunlar yaklaşık M.Ö. 9. yüzyıla tarihlendirilip Çatal Höyük tekstilleriyle aynı tutulamaz, fakat ikisi de ilk tekstil tarih ve teknolojisi hakkındaki kısıtlı bilgilerimizi artırdı. İran'da Urmia Gölü yakınındaki Hasanlu 2'de ele geçirilen bir grup tekstil, Philadelphia Müzesi tarafından gönderildi, diğeri Türkiye'nin doğusundaki Van Gölü yakınında

Şekil 3:(Z,2S) iki iplikten oluşturulmuş, aralıklara bölünmüş bir dokuma. (Burnham 1965)

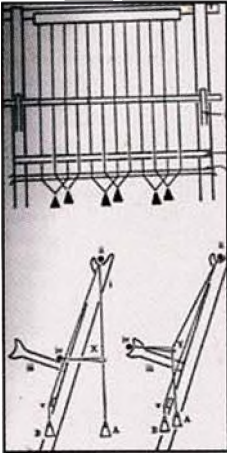
Patnos'tan gelmiş ve daha önce Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nce araştırılmıştı. Hepsi bölüm bölüm birkaç cm² den daha fazla olmayan, tümü koyu kahve ve siyah renkte, kolay kırılır özelliindedir, fakat bunlardan hatırı sayılır miktarda eski tekstiller hakkında bilgi yine de toplanabilmiştir. Bu tekstiller, mezarlardaki dokumalara sarılmış iskelete ait kalıntılardan alınmıştır ve bunlar 6. tabakadaki mezar ve evlerdeki alçak yapı katlarının altında bulunmuştu. Yangın meydana geldiğinde bu yapı katları harap olmuş ve birçoğu onları çevreleyen toprak tarafından korunmuştu. Bu olay tekstilin tüm bölgesinin yanmasını engellemiştir.

Çatal Höyük'ün, erken neolitik insanının ölü giysileri ve içinde bulunduğu koşullar, bulunan dokumaların hemen hepsi James Mellaart ve Hans Helbaek tarafından tanımlanmıştı ve küçük bir kısmı da burada toplanmıştı. İlk incelemeden sonra mezar ya kötü hava koşullarına maruz kalmasından ya da leş yiyen hayvanlardan dolayı, ölülerin kemikleri birikmiş ve bunlar birkaç tane dokuma malzemesi ile sarılmıştı. Bu ilk kattan sonra kemik yığınları dokuma yapıya sahip ağ gibi bir kumaş ile sarılmıştı. Daha sonra da bir ip veya dar dokunmuş bir bantla, kimi zaman da çift olarak bükülerek düğümlenmişlerdi. Böylelikle son defin ya da belki de özel bir dinsel tören için hazırdu. Bu sarılmış bohçaların, örneklerde de açıkça görüldüğü gibi, kemiklerin örtülmesi işine yaradığı irdelenmişti. Bu kumaşlardaki lifler henüz tamamen teşhis edilememişti. Nitrojenin varlığı, bitkisel liften çok hayvansal lifin olduğunu göstermektedir. Büyütülerek incelendiğinde, kaliteli bir yün görüntüsü vermektedir. Diğer taraftan, kılın eksikliği bu teşhise engel oluyordu. İlk insan ve koyun ilişkisi bazı mezarlarda ölüünün koç başlarıyla beraber gömülmesi olgusu bu gerçeğin doğruluğunu kanıtlamaktadır. Belki de bazı kemik buluntuları bu

koyunlara aittir. Araştırma ilerleyinceye kadar, bir sak lifi (jüt, keten, kenevir gibi) kalıntısı olma ihtimali de göz önünde tutulacaktır. Sak lifleri geniş bir hazırlık işlemine ihtiyaç duymaktadır. Önce bu dokumalardaki kalite ve ketenin benzer incelikte olduğu bulgusuna varmak gerekmektedir. Birçok tahıl tanesi buluntusu arasında keten tohumlarının bulunmayışı, bu olasılığın olmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bükülü dokumalarda, enine ipliklerin aralıkları, duruşunun dışında hatası olamayan bir lif görüntüsü vermektedir. Bu liflerin kolay kırılır yapısına, liflerin incelenmesinde kömürleşme koşulları ve yangının verdiği sıcaklığa bağlı olarak uğradığı doğal yıpranmaya rağmen, mezarın binlerce yılını araştırmak, onların orijinal çaplarını bulmak son derece zor olmasına karşın, saptanmıştı. Tüm iplikler güzel ve düzgün bir biçimde eğrilmişti. Bu da liflerin dikkatli olarak hazırlandığını gösteriyordu. İplikler düz ve birbirine paralel duruyorlardı, bu da onların taranmış gibi durduğunu, ancak taranmadığını gösteriyordu. Avrupa'da daha eski dönemlerde bu işlem için bir sorun yoktu. Tarama hakkında bilgi, 10. veya 11. yüzyıllar arasında elimize ulaşmaktadır. Bu işlem yüzyıllar öncesi bilinmiyor görünüyordu. Alet karmaşası, dönemi hakkında da bilgi veren yatay, ayaklı dokuma tezgâhının etrafında dönmektedir. Yünü dikkatli bir biçimde ayırmak için ahşap tarak yeterli oluyordu. Metal dişli taraklar, Orta Anadolu'da yünün hazırlanmasında hâlâ kullanılmaktadır. Ankara Etnografya Müzesi'nde görülen örnekler, bu savı desteklemektedir. Yünü hazırlamada kullanılan buna benzer ahşap dişli taraklar, içinde bulunduğumuz yüzyıla kadar, Kanada'nın Quebec

Resim 7: Birkaç kattan oluşan ve iplik sayısı olarak çözgü=13 cm./sıklık, atk=16 cm. sıklık gelen tekstil parçası (Burnham 1965)

Şekil 4: "Çözgü ağırlıklı tezgâhın şematik çizimi
(i)=Düz direkler
(ii)=Kumaş levhendi
(iii)=Gücü sopası desteği
(iv)=Gücü sopası.
(v)=Ağırlıklı sopası
(vi)=İp aralıkları
X doğal ağırlığı; Y yapay ağırlığı göstermektedir

eyaletinin kırsal bölgelerinde hala kullanılmaktadır. Eğer, malzeme yünse, tarama sonucu köpek kılı denen kötü ve kaba elyafı ortadan kaldırılmıştı. Lifler eğer taranmışsa, bir ürün oluşabiliyordu. Tüm iplikler temel bir Z ve genellikle 2S kat, büküm gösteriyor, fakat bazı bükümlü dokumalar da, ara sıra bu Z tek katlarından meydana gelebiliyordu. E VI 5'ten alınan 363 numaralı buluntu da, bu kendine özgü parçalar hesaba katılarak incelenmişti. Dokuma parçaları, bir kafatasının parçalarına sarılmış haldeydi. Diğer kemikler aşı boyası ile boyanmıştı. Bununla beraber parçalar ayrıldığında, kemik kalıntıları malzemenin birkaç katını örtmüş gözüküyordu: En az iki ve daha fazlası sıklıkla bez ayağı gibi dokunmuştu ve dış kısmının birkaç katı balık ağı dokusundaki bir kumaş yapısındaydı (Resim : 3, 4, 5).

Bunlar, birbirine paralel uzanmış ve benzer kalitedeki iplik sıraları da enine sıralanmıştır. Büyük parçalara oranla, enine ipliklerin 5 sırası incelenebilmişti. Aralıklar yaklaşık 8-9 mm. olarak bırakılmıştı. Daha büyük iplik bölümünün iki sıra (Z, 2S) kat bükülmüş olduğu rahatlıkla görülmüyordu, fakat küçük parçaların her ikisinin de iki sırası incelenebilmişti ya da yalnızca enine iplikler Z bükümlüleri iki kattı. İki büküm yöntemi kanıtlanamadı ve ikisi de küçük alanlara bölünerek iki taraftan da incelendi.

Biri enine iplikle, karşı tarafa düzenli olarak geçen iki dikey iplik grubuna sumak tekniğiyle bağlanarak ve diğeri de, ipliğin altına geri dönerek oluşturulmuştu (Şekil: 1).

Dar bantlar bez ayağı örgüsüyle dokunmuştu, bunlar kemik kalıntılarını bağlamak için iki bant olarak kullanılmıştı.

Genel olarak Z, 2S bükümde iplikler kullanılıyordu. Bu, büyük olasılıkla 20 iplikten oluşmuş, yaklaşık 7-8 mm. genişlikte çözgü yüzü ve her biri cm.de yaklaşık olarak 6 atkı ipliği olan bir yapıdadır. Diğeri daha seyrek bir yapıdadır ve bu yüzden daha geniş gözüküyordu. Yaklaşık olarak 1.5 cm.dir, fakat katlanmış ya da yuvarlanmış olduğundan doğru genişliği saptamak zordur. Onlar cm. başına yaklaşık 9 çözgü ve 9 atkı gözükmektedir. İki durumda da kenarlar takviyesiz ve düzdür.

Kemik kalıntılarını bağlayıp onları toparlamak için kullanılan aynı temel yapıların değişik parçalarında görülen malzeme çeşitleri, böyle bir mezarda bulunmuştu. Aslında, bunların ölü giysisi ile birlikte anılması olanaksız değildir, ancak bu sav kanıtlanamamıştır.

Birkaç istisna dışında diğer tüm örneklerin E VI,5'te tanımlanan buluntulara uyup uymadığı ki bunlar; iki büyük parçadan oluşan bir tekstil ile E VI,5'dekilerden daha küçük olanları araştırılmıştı. Bunlardan birinin, maksimum uzunluğu 3.5 cm. ve genişliği 7.5 cm. olarak ölçülmüştür. Çözgü ve atkı, bir kumaş kenarının görünen bölümlerine uygun olarak yerleştirilmiş olabilir (Resim: 6).

Şekil 3'te (Z,2S) iki iplikten oluşturulmuş, aralıklara bölünmüş olan bu dokumada her Z büküm çözgü ilmesini çift olarak tutar. İkinci eleman en az üç ve olasılıkla da dört ipten oluşmaktadır. Bükülü iplikler birlikte hareket edip, çözgü ilmelerinin ağırlığı arasından geçirilmektedir. Bunun altındaki çözgü iplikleri, düzenli bir biçimde birbirine geçirilmektedir, fakat bazı bölgelerdeki 5 veya 6 atkıda, atkı ipliklerinin anormal gözüken üç çözgü yüzmesi vardır. Bu kumaş kenarının görünümü, bir çözgü ipliğinin her cm.deki sayısı 13'tür ve bir atkının cm.deki sayısı yaklaşık 16 atkı ipliğidir. Diğer büyük parça birkaç kattan oluşur ve iplik sayısı olarak gerçekte tanımlananla aynıdır, onun aynı parçanın bir bölümü olması mümkündür (Resim: 7).

Parçanın düz bir bölümünde, çözgü kenarlarının üst kısmında kıvrılması düşündürücüdür. Bu kaba bir dikişle dikilmiş ve iplik olarak, Z, 2S bükümlü bitkisel liflerden oluşmuş iplik kullanılmıştı. Diğer

dikiş örnekleri de incelenmiş ve benzer iplikle dikilerek tanımlanan bir parçanın, kenarının kıvrıldığını göstermekteydi. Diğer bir parça, bükülmemiş ve kömürleşmeden kararmış görülen, iki kenardan oluşmuş bir birleşim göstermekteydi. Bu da iki parçanın birleştirilmesinden çok, yamayla bir onarım gördüğünü göstermektedir. Yalnızca diğer bir parça özel bir tanımlamaya gereksinim duymaktadır ve bu parça da E VI,8'deki buluntudur. Bu, iki parçanın kenarından alınmış ağ dokulu çok küçük bir parçadır.

Bunun bir kumaş kenarı olduğunu söyleyebiliriz. Kumaş kenarının daha dış kısmında, birlikte dokunmuş iki çözümlü ipliğinin kenar ipi vardır. Sonrasında enine aralıklarla dizilmiş sıradan, hareket halindeki yalnız Z yönündeki iki ipliğin çevresinde sarılmış olan çift bükümlü bir atkı ipi kullanılmıştı. Çatal Höyük'teki tekstil âletleri kuşkusuz ki ahşaptı ve günümüze ulaşan kalıntılar da tanınmaz durumdaydı. Şu anki bilgilerimize göre, daha sonraki dönemlerde Yakın Doğu'nun hemen her tarafındaki ilme atma düzenlemesinde iş kullanılmaktaydı. Eğirme işlemi için de bu âlet kullanılmaktaydı. Yukarıda tanımlanan kumaş kenarının görüntüsünde, dokuma gereçleri kullanıldığı tahmin edilebilir. Kumaş kenarının dokunması bize çözümlü ağırlıklı tezgâh kullanıldığına dair yargı uyandırmaktadır. Bu tezgâh tipinin Hıristiyanlık dönemlerinde, Güney Avrupa ve Küçük Asya'da geniş bir yayılım gösterdiği bilinmektedir ve günümüzde Kuzey Avrupa'nın تنها bölgelerinde hâlâ kullanılmaktadır (Şekil: 4).

Bu kumaşın üst kenarındaki özel durum için çözümlü hazırlanması gerekmektedir. Çözümlü, asılı durumdaki çözümlü uçlarını leventlere dikilmesi ile hazırlanır. Bu tezgâh ürünlerinde, bir çözümlünün saçağı dokunan parçanın alt kenarının karşı tarafında bulunur, ancak bu alışılmamış bir durumdur. Bu tip saçaklar, çoğunlukla kumaş dokuma tezgâhlarında doğal olarak oluşmaktadır. Gerçekte, VI. tabakadaki gibi, pişmiş toprak tezgâh ağırlıkları bazı mezar ve o dönem evlerinde, seramiksiz dönemde bulunmuştu. Çanak-çömleğin

bulunduğu daha yüksek tabakalarda ise tanımlamaları yapılabilen tezgâh ağırlıkları ele geçirilmişti. Yalnız VI. tabakada bulunanlardan tezgâh ağırlığı olduğu sanılan iki obje dikkatli bir biçimde araştırılarak, bunların çok güzel amaçlarda işe yarayabilen kimliği belirlenemeyen taşlar olduğu saptanmıştır. Özellikle ağırlıklar bu malzemeyle yapılmamıştı. Benzer ağırlıktaki taşlar dikkatlice seçilerek, aynı güzellikte, tezgâh ağırlığı olarak çalışılmıştı. Yalnız yeni bulunan, karakteristik iki sıra bu ağırlıklar, daha geniş ölçüde yapılan kazılar sonucu önemli höyüklerde bulunmuştu ve bunların bulunmasıyla eski dönemlerde, dokuma araç-gereçlerinin kullanılmış olduğu kesinleşmektedir.

Doğal olarak bu en erken tekstil buluntularıyla bağlantısında, merak uyandıran bir nokta da bu tekstillerin boyalı olması ve her koşulda bir örneğinin kopya edilebilmesiydi. Kömürleşmeden dolayı bu tekstillerin hepsi siyaha yakın koyu kahve renkteydi, bu yüzden boya kullanılıp kullanılmadığı anlaşılamamıştı. Doğal boya maddelerin kaynakları olan çeşitli bitkiler, ilk çağlardaki gibi, belki de Çatal Höyük civarında yabanî olarak yetiştiriliyordu. Şu an hala kullanılan, Boyacı Kırmızısı (Rubia Tinctorium) kırmızı renk eldesin de, çivit otu (Isatis Tinctoria) mavi renk eldesin de, kök bitki (Roseda Luteola) sarı renk eldesin de ve diğer uygun bitkilerin hepsi, belki de o dönemde kullanılmaktaydı.

Daha uzun ömürlü olan parçaların araştırmasında, bulunabilen her tür dokumayı çoğaltmak için bir kanıt bulunamamıştır. Duvar resimlerindeki bazı örnekler, kilimleri anımsatır, fakat "tapestry" dokuma motiflerine de benzer. Dokuma teknikleri desene bir sınır tanımına rağmen, bu örnekler tekniklerin doğal bir sonucu değildir. Eğer bunlar mevcutsa, çok karakteristik bölümlerde, dikey bir yönde değişen renkleri ya da diyagonal olarak değişen bitişik çözümlü uçları çevresindeki ipliklerin dönüşü, tekstiller için kanıt olabileceği düşünülebilir ancak her ikisinde de kanıt bulunamamıştır. Az çok dikey olarak dengelenmiş çözümlü ve atkı iplik miktarı, tapestry dokuma

biçimine uymuyordu. Bu teknikte materyal normal olarak atkı yüzliydi. Gereğinden başka geniş aralıklarla dizilmiş çözü tellerine, birbirine sıkıca sarılmış atkıların üstünlüğü vardı. Duvar resimlerinin ve kilimlerin benzerliğine bir başka öneri bulunmalıydı. Çatal Höyük'ün geç tabakalarındaki binaların duvarlarında ve daha sonra Hacılar'da, süsleme oldukça düzdü. III. tabaka ve daha erken dönemde bulunan süslemelerde geometrik desen eksikliği söz konusuydu. Duvarlarda bulunan süsleme tipi geleneksel ve belki de sembolik bir süslemeydi. Büyük olasılıkla bu, sonraki dönemlerdeki tekstil biçimlerinin kopya edildiği kilimleri anımsatan geometrik örneklerdi. Eskiden daha erken dönemlerdeki resimlerin yerine kullanılan duvar dokumalarının üretiminde kullanılmış olan bu teknik, çok iyi bilinmekteydi. Bu bilginin kaynağını iki bölge de bulmaktayız. Çatal Höyük'ün III. tabakasında ve Hacılar'ın IX. tabakasının öncesinde; radyo karbon tarihlenmesine göre yaklaşık M.Ö. 5700 (Burnham 1965).

Burnham, Çatal Höyük tekstillerinin analizlerini yün malzemesi üzerine oturtmaktadır ve o dönem dokumacılığının görkemini de bu örneklerle kanıtlamaktadır.

Basit olarak özellikle dar dokunmuş bantları kullananlar, dokumayı şöyle oluşturmuyorlardı: Bir kişi ön iplikleri başlarken, bir başkası da taş parçalarını dengeli bir biçimde arkaya bağlıyordu. Üçüncü bir kişi ipleri ayırıyordu (Hoffmann "1964" 1974, 42) (Bunlar, çok sağlam dokunmuş başlangıç bant tipini kullanmışlardır. Teorik olarak ağırlıkları birkaç sıraya bağlamışlar, geleneklere rağmen, genel olarak bazı düzenli yöntemleri kullanmışlardır).

Çatal Höyük tekstilleri günümüze kadar gelebilmiş nadir tekstillerdendir. Bu tekstiller, Anadolu dokumacılığının gelişmişliğine dair en belirgin ve en özel kanıtlardır. Bu tekstillere Türkiye'de gereken önem gerek müzeciler, gerekse tekstil analistleri tarafından yeterince verilememiştir. Oysa Çatal Höyük, Anadolu'daki Neolitik Dönem dokumacılığının sadece bir örneğidir.

Bu örnekler çoğaltılabilir. Çayönü'nde bulunan ve şu an nerede olduğu bilinmeyen M.Ö. 9000'lere rastlayan tekstil parçası, Mersin'de ilk Hassuna evresinde (Garstang 1953, 42) bulunan ve M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına rastlayan tekstil parçası, Aphrodisias'ta (Kadish 1969, 56), bir erken tabakada bulunan bir çizgili dokuma parçası, yine Erken Bronz Döneminde Tekeköy'de bulunan bir bronz kılıç yüzeyindeki düz dokuma kumaşın kalıntıları (Kökten, Özgüç ve Özgüç 1945, 373-74; T.Özgüç 1948, fig.85), Alişar'da kalkolitik katmanlarda bulunan, geç 4. bindeki tekstil parçaları ve yine bugün müzelerimizde korunamayıp yok olan, M.Ö. 750 yıllarında varlığını gösteren Frig'lerin başkenti olan ve bugün Ankara'nın Polatlı İlçesi'nde olan Gordion yerleşiminde bulunan tekstil kalıntıları bu az bulunan örneklerdendir.

NOTLAR

* Yrd. Doç. N. Rengin BÜKEN, Süleyman DEMİREL Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Isparta/TÜRKİYE.

KAYNAKÇA

- BURNHAM, H., 1965** "Çatal Höyük, the Textiles and Twined fabrics", *Anatolian Studies*, Ankara, 169-174.
- MELLAART, J., 1966** Çatal Höyük, a Neolithic Town in Anatolia, *Thames and Hudson*, London, 219-262.
- MELLAART, J., 1988** Çatal Höyük: Yakın Doğu'nun En Eski Uygarlıkları, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul.
- RYDER, M. I., 1965** "Report of Textiles from Çatal Höyük", *Anatolian Studies*, Ankara, 175-176.
- YAĞAN, Ş. Y., 1978**, Türk El Dokumacılığı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sanat Dizisi: 29, İstanbul, 52-55.